

GALI MÁTÉ

Berzeviczy Albert az első világháborúról

Berzevicei és kakashomneci Berzeviczy Albert (1853-1936) a XIX-XX. századi magyar történelem egyik kiemelkedő személyiségének tekinthető. Hosszú életpályája rendkívül gazdag és sokrétű volt: politikai karrierje csúcsára vallás- és közoktatásügyi miniszterként ért Tisza István első kormányában, 1903 és 1905 között, majd 1905-től 1936-ig az MTA elnöki pozícióját töltötte be. Mindezekon túl jelentős író, történészi és művészettörténészi munkát is kifejtett. Legfontosabb művei: *Itália. Úti rajzok és tanulmányok* (1899), *Beatrix királyné (1457-1508). Történelmi élet- és korrajz* (1908), valamint a négy kötetben megjelent *Az abszolútizmus kora Magyarországon 1849-1865* (1922-1936), melynek első részéért 1924-ben akadémiai nagyjutalomban részesült. Az első világháború éveit Berzeviczy 1916-ig Budapest II. kerületének országgyűlési képviselőjeként a képviselőház különböző bizottságaiban (pénzügyi bizottság, összeférhetetlenségi ítélőbizottság) dolgozott, 1917-ben pedig IV. Károly király élethossziglan a főrendiház tagjává nevezte ki.

1912 októbere és 1920 márciusa között Berzeviczy Albert naplót vezetett. A feljegyzéseit tartalmazó, öt darab kiskalakú füzet túlélte az elmúlt század második felének viharait, és jelenleg a Szalay-Berzeviczy család tulajdonát képezi. Előadásomban ezen naplófeljegyzések 1914 júniusa és 1918 novembere közötti részét ismertetem.

Berzeviczy naplója fontos kordokumentum, mivel írója a Tisza István vezette kormányzó erő, a Nemzeti Munkapárt meghatározó politikusa, ezáltal pedig nemcsak szemlélője az ország sorsát befolyásoló közvetlen eseményeknek, hanem egyik alakítója is volt. A szövegben vezérfonalként szerepelnek Berzeviczynek Tiszával folytatott bizalmas beszélgetései, melyekből a miniszterelnöknek a háborús helyzettel kapcsolatban megfogalmazott benyomásain túl a személyiségét is megismerhetjük: Berzeviczy Tiszát javíthatatlan optimistaként írja le, aki nagyfokú önbizalommal bírt, és véleményéről másokat is képes volt meggyőzni. Kezdeti ellenkezését követő kiállása a háborús erőfeszítések mellett sokak véleményét befolyásolta. Mintegy egygyé vált a háborús politikával. Ebből következett, hogy amikor 1918 őszére a vereség immár mindenki számára nyilvánvalóvá vált, népszerűsége gyorsan szertefoszlott. A közvélemény – Berzeviczy szerint – „mogorva részvétlenséggel fordult el koporsójától”.¹¹⁰

A naplófeljegyzések további érdekessége, hogy Berzeviczy nemcsak párttársaival, hanem az ellenzéki politikusokkal is mindvégig kapcsolatban állt, és a különféle bankettek, vacsorák, vagy informális találkozók útján velük folytatott beszélgetéseit is lejegyezte. Ezekből

110 *Búcsú a Monarchiától: Berzeviczy Albert naplója (1914-1920)*. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta: Gali Máté. Budapest, 2015, Helikon Kiadó, 229. (továbbiakban: Berzeviczy, 2015)

olyan információk birtokába kerülhet az olvasó, melyeket a korabeli sajtóból, levéltári dokumentumokból, vagy a képviselőházi naplóból nem ismerhetne meg. Berzeviczy naplója alapján Apponyi Albert személyében egy kiváló képességű szónok jelenik meg előttünk, míg ifjabb Andrássy Gyula Tisza kérlelhetetlen politikai ellenfeleként tűnik fel. Az Andrássy és Tisza közötti kibékíthetetlen rivalizálás okát Berzeviczy a személyes ellentétekben vélte felfedezni: „Mindenféle kiegyenlítésnek közte és Andrássy közt főakadálya ma a mélyreható, személyes antagonizmus, mely e két embert elválasztja. Nemcsak gyűlölik, hanem – egész indokolatlanul – kicsinylik is egymást, majdnem megvetéssel beszélnek egymásról. Andrássy egyáltalán nem ismeri el Tiszát nagy kaliberű embernek, az pedig, amely elismeréssel nyilatkozik például Apponyi hazafias magatartásáról, oly utálattal szól azokról a celszövényekről, s az osztrák és német befolyások ama harcba viteléről, melyekről Andrássy és hívei neki a külügyminiszterséget megszerezni akarnák.”¹¹¹

A több nyelven beszélő Berzeviczynek mindezekén túl nem okozott gondot, ha külföldi diplomatákkal, osztrák politikusokkal, vagy magával a királlyal kellett érintkeznie, így ezekről is beszámolt naplófeljegyzéseiben. Ferenc Józsefet mélyen tisztelte, mivel acélos kötelességtudattal és szilárd jellemmel rendelkező, bölcs uralkodónak tartotta, valamint az uralkodócsalád legnagyobb tekintéllyel bíró tagjának. Utódjáról, IV. Károlyról, azonban már kevésbé pozitív képet alkotott, mivel úgy látta, hogy rossz tanácsadókkal veszi körül magát, könnyen befolyásolható, kapkodó, és megszedítette a hatalom. Még 1918. november 13-án – amikor az eckartsauai nyilatkozatában lemondott a magyar államügyek intézéséről, nem sokkal az után, hogy október 16-án föderatív állammá nyilvánította birodalma ausztriai részét – sem volt teljesen tisztában a saját, valamint a Monarchia helyzetével, ahogyan arról a lemondó nyilatkozat ügyében kiküldött főrendiházi delegációt vezető Wlassics Gyula¹¹² Berzeviczynek

beszámolt: „Eszerint Habsburg Károly a monarchia föloszlásának kezdetén abban az illúzióban élt, hogy ez rá nézve csak annyiban jelent változást, amennyiben ezentúl két korona helyett ötöt fog viselni, merthogy a csehek, románok és délszlávok is őt fogják királyukul elismerni, azíránt nem is kételkedett. Habár ezek az illúziói már az osztrák császári hatalomról való – kissé homályos – lemondásakor eloszolhattak, mégis Magyarország kívánsága meglepte, s eleinte mereven ellenkezett a lemondás gondolatával. Úgy okoskodott, hogy helyzete egészen más Ausztriával és más Magyarországgal szemben. Ő magyar királlyá megkoronázott, fölkenetett, esküt tett királyi kötelességei teljesítésére, s azoknak megfelelni el is van határozva.”¹¹³

111 Berzeviczy, 2015, 166-167. (Andrássy végül 1918. október 24-30-a között a Monarchia utolsó közös külügyminisztere lett.)

112 Wlassics Gyula báró (1852-1937), 1895-1903 között vallás- és közoktatásügyi miniszter, a főrendiház utolsó elnöke (1918).

113 Berzeviczy, 2015, 230-231.

Berzeviczy ezeken kívül naplófeljegyzéseiben folyamatosan értékeli az ország világháborús helyzetét, és a hadi események alakulásával együtt lehetséges forgatókönyveket is felvázol egy, a háborút követő területi rendezésre vonatkozóan is. Valójában azonban mindvégig háborúellenes volt, s önmagát „notórius békeapostolnak” tartotta. Már 1915 márciusában arról ír, hogy a háborút az Osztrák-Magyar Monarchia sem anyagi, sem pedig katonai értelemben nem fogja huzamosabb ideig bírni, ezért a béke mielőbbi megkötését elengedhetetlenül szükségesnek érzi. A későbbiekben pedig felajánlotta, hogy nemzetközi kapcsolatait felhasználva (1896-ban lett a szuverén államok parlamentjeinek szövetségéként funkcionáló Interparlamentáris Unió magyar delegációjának alelnöke, majd 1920-1934 között elnöke) részt venne egy esetleges békekonferencia megszervezésében is, a dualista állam vezetői azonban elvetették az ötletét. Az elutasítás okára Berzeviczy ekképpen emlékezett vissza: „Burián¹¹⁴ kérve kért, hogy ne tegyem azt, mert mégis azt hihetnék, hogy e lépés mögött kormányunk rejtőzik, s ez gyöngíténé pozícióinkat!”¹¹⁵

Annak ellenére, hogy Berzeviczy előszeretettel jellemezte magát liberálisként, és a politikai eszmevilágában valóban meghatározóak voltak a liberális jegyek (az állampolgári jogegyenlőség elvéhez szilárdan ragaszkodott, elutasította az antiszemitizmust és a faji gondolatot, a gazdasági és társadalmi folyamatokban történő állami szerepvállalás terén a törvényesség és a méltányosság klasszikus szabadelvű elgondolásait vallotta), a nemzetiségi kérdésben Tisza Istvánhoz hasonlóan a magyar szupremácia, valamint a fennálló társadalmi és kulturális rend feltétlen híve volt. Ez a naplófeljegyzéseiből is kitűnik, mivel több esetben is hivatkozik a fronton harcoló nemzetiségi katonaság megbízhatatlanságára. 1914. november 8-án fel is jegyzi a naplójában: „A nemzetiségek viselkedése a háborúban – köztudomás szerint – nem volt mindenütt, és minden esetben kifogástalan.”¹¹⁶ Ezért ellenezte azok saját zászló- és jelvényhasználatát, és bírálta Tiszát, amiért ő 1914 szeptemberében felvetette az 1907-es népiskolai törvény felekezeti iskolákra vonatkozó előírásainak revízióját, és amelyet a miniszterelnök a közös hadseregben szolgáló román nemzetiségű katonák helytállása okán helyezett kilátásba.

A nemzetiségek állampolgári lojalitása mellett Berzeviczy kételkedett a Németországgal való szövetség helyességében is. Úgy ítélte meg – jó érzéssel –, hogy a németek igyekeztek maguk alá gyűrni a Monarchiát. Nem volt kétséges számára, hogy „Németország kíméletlenül kihasznál bennünket imperialisztikus tervei érdekében, hogy aztán – megtörvén erőnk e háborúban – velünk is éreztesse hatalmát”.¹¹⁷ Szerinte a keleti fronton a háború

114 Burián István gróf (1851-1922), a Monarchia közös pénzügyminisztere (1903-1912, 1916-1918) és külügyminisztere (1915-1916).

115 Berzeviczy, 2015, 220.

116 Uo. 75.

117 Berzeviczy, 2015, 132.

terheit Ausztria- Magyarország vállalta magára Berlin helyett, miközben a német sajtó tapintatlanul viselkedett szövetségeseivel, diplomáciájuk pedig meglátása szerint mindig is titkolta valódi szándékait és hajlandóságait.

Az olasz kultúra és történelem után szenvedélyesen érdeklődő, az Appennini-félszigetre korábban többször is ellátogató báró Olaszország 1915-ös hadba lépését az antant oldalán személyes csalódásként érte meg, lelki válságba került miatta. Így fogalmazott: „Úgy érzem, mintha egy hozzám legközelebb álló lényt veszítettem volna el, vagy halála vagy – ami még rosszabb – becstelensége által. Mintha ki volnék ezentúl tiltva egy hajlékból, amelybe mindennap üdülni, örülni, megnyugodni jártam.”¹¹⁸ Románia magatartásával kapcsolatban viszont mindvégig gyanakvó volt, és az ország háborúba történő 1916-os bekapcsolódásakor arra az álláspontra helyezkedett, hogy érdemesebb lett volna már korábban leszámolni a megbízhatatlan szomszédal: „ha úgylis csak ezt várhattuk Romániától, akkor hiba volt rajta nem ütni, mikor jobb erőben voltunk”.¹¹⁹

Nem túl részletesen ugyan, de Berzeviczy a naplófeljegyzéseiben beszámol a hátország háború alatti mindennapjairól is. Leírja, hogy már 1914 augusztusában felborult a vasúti menetrend, és szeptemberre megteltek a pályaudvarok a frontokról visszatérő sebesültekkel. 1915 áprilisában pedig, amikor Bécsbe látogatott, azzal szembesült, hogy a császárvárosban bevezették a kenyérjegyeket, amivel Budapesten addig még nem találkozott. A következő év őszén nagy fájdalommal járt számára – akárcsak a többi falubélinek –, hogy a berzevicei templom harangjait ágyúöntés céljából levették és elszállították, neki pedig csak hosszas közbenjárás után sikerült a legnagyobbat megmentenie. Berzeviczy háború alatti lelkiállapota tükrözi a magyar társadalom viszonyát a konfliktushoz. Az oroszok ellen 1914 nyarán a Kossuth-nótát énekelve hadba vonuló katonák láttán még elérékenyült, könnybe lábadt a szeme, és bizakodva tekintett a jövőbe. Az elhúzódo harcok, a nélkülözés és az óriási veszteségek azonban később csak fokozták a kiábrándultságát és a békevágyát. Felismerte, hogy ez az első olyan háború az emberiség történetében, amelyben nem a katonák száma és egyéni bátorsága, hanem a hadseregek mögött álló anyagi erő fogja eldönteni a konfliktus kimenetelét. 1915. július 19-én ezt vetette papírra: „Ez a háború abban is elüt minden eddigitől, hogy ez alkalommal lesz a hadviselés először par excellence ipari kérdéssé, t. i. a fegyver- és lőszergyártó ipar kérdésévé. Kétségtelenné vált azoknak az államoknak katonai fölénye, amelyekben a legjobban szervezett, legnagyobb technikai tökélyű, s legbiztosabban működő fegyver- és lőszergyártásuk van. Ez magyarázza meg, hogy ma egy vár elpusztítása vagy elfoglalása a háború kimenetele szempontjából sokkal lényegtelenebb, mint aminő volna egy nagy fegyvergyártó-telep megsemmisítése vagy meghódítása. Hogy Anglia jobban siet iparának hadi szervezésével, mint az általános védkötelezettség behozatalával, s hogy Ro-

118 Uo. 104.

119 Uo. 164.

mánia azzal, hogy át nem bocsátja lőszerünket Törökországba. Észak-Amerika azzal, hogy fegyvert enged szállíttatni az Entente-hatalmaknak, anélkül, hogy fegyvert fogna, többet árt nekünk e háborúban, mint egynémely ellenséges állam.”¹²⁰

Helyesen vette észre azt a sajnálatos jelenséget is, hogy ez a háború minden korábbinál jobban rombolta az erkölcsbe, a tisztességbe és az egyetemes civilizatórikus értékekbe vetett hitet. 1915. augusztus 18-án szomorúan írta naplójába: „Bármekkora tisztító és megváltó hatása lesz talán ennek a háborúnak politikai tekintetben, az nem fogja ellensúlyozni azt a rombolást és pusztítást, amelyet példátlan brutalitásával az emberiség erkölcsi javaiban véghezvisz. Ma már nincs nemzetközi jog, tisztesség, becsület, emberiség, sok olyan igazság sem, amelyet mindenki elismerne. Ma csak az jogos, tisztességes és igaz, amit a nemzetek határtalan és könyörtelen önzése magára nézve hasznosnak talál. Elszomorító látni, hogy a külföldi szellemi élet kitűnősegei hogy lesznek egymásután rabjaivá a legvadabb és legvadabb gyűlölködésnek. Már tudományban, művészetben, irodalomban sincs tárgyilagos ítélet, amit az emberiség szellemi közkincseinek tartottunk azok nagy része elveszti elismert értékét napjainkban. Már nincs emberiség, nincsenek a civilizációban versengő nemzetek, a népek egymást kölcsönösen fölfaló különböző fajú farkas falkákká változtak.”¹²¹

Berzeviczy naplófeljegyzéseinek nagyjából kétharmadát az 1914-1916 közötti események leírása teszi ki, ám viszonylagos töredékessége ellenére naplója további része is rendkívül érdekes. A közelgő katasztrófát érzékelve egyre pesszimistábbá vált, és aggodalommal töltötték el az 1917 utáni belpolitikai események fejleményei is: sem az Esterházy- (1917 június-augusztus) sem pedig a harmadik Wekerle-kormányt (1917 augusztus-1918 október) nem tartotta alkalmasnak arra, hogy az országot kivezesse a nehéz helyzetből, a választójog szerinte – radikális reformját pedig ellenezte. Esterházy Móric gróf kormányalakításáról ezt írta: „Amit programja és kabinetje kialakulásáról addig hallottunk, az a kiegyezhetetlen abszurdumok halmaza.”¹²² Wekerleben pedig azért csalódott, mert a múltja és a tekintély ellenére „teljesen lekötötte magát az Esterházy programjához és társaságához, s szinte groteszk benyomást tesz, hogy ez a nagy tekintély mélyen szolgálai módon ismétli a távozott fiatal főúri dilettáns minden kijelentését és ígéretét.”¹²³

A napló legmeglepőbb részei azok, amelyekben Berzeviczy a Monarchia és a történelmi Magyarország jövőjével foglalkozik. Gyakran hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy amiről a politikusok a nyilvánosság különböző színterein nem beszélnek, arról nem is tudnak, illetve nincs is véleményük. A valóságban ez gyakran nincs így, és Berzeviczy esetében sem

120 Berzeviczy, 2015, 112.

121 Uo. 118-119.

122 Berzeviczy, 2015, 203. (Esterházy legfőbb politikai programja a választójog reformja volt. Ezt azonban a parlamenti többséggel bíró Nemzeti Munkapárt akarásával szemben nem tudta keresztülvinni, és végül lemondott.)

123 Uo. 206.

volt így. Ha a nyilvánosság előtt nem is szólt róla, naplójában megvallotta: a háború tétje a történelmi Magyarország léte. Kezdetől balsejtelmek gyötörték. 1915 március 23-án, egy nappal Przemysl erődjének elését követően, Tisza Istvánnal folytatott beszélgetése után jegyezte fel: „Én Tiszát mély meggyőződésnek megfelelően az égre kértem, hasson oda, hogy mielőbb békét kössünk a status quo-nk alapján. Mi hódítani úgyse akarunk, bennünket akartak megsemmisíteni, ezt pedig ők nem értik. Értjük be ezzel az eredménnyel, nagyokat már úgyse remélhetünk. Minél később kötjük meg a békét, annál rosszabb lesz, az ország pedig belepusztul ebbe a háborúba.”¹²⁴ 1915 szeptember 6-án pedig azt írja: „a háború további erőltetése végre is előbb fog kimeríteni bennünket, mint ellenfeink egynémelyeikét, és olyan terheket fog a jövő nemzedékre zúdítani, melyek fejlődésünket teljesen meg fogják bénítani”.¹²⁵

Mivel Berzeviczy az írást a világháború befejeztével sem hagyta abba, ezért képet kaphatunk arról is, hogy miként élte meg a polgári demokratikus forradalom időszakát. Károlyi Mihályt már a világháború évei alatt is kritizálta, amiért szerinte a választójog kiterjesztéséért folytatott vitában szélsőséges álláspontot képviselt az általános választójog bevezetésének követelésével, kormányra kerülése után azért pedig bírálta, mert úgy vélte, hogy a gróf nem lépett fel erélyesebben az ország területi integritásának védelmében. Az volt a meggyőződése: „Bizonyos hogy Károlyi Mihályból Tisza csinált nagy embert, minden alkalommal elsősorban ellene intézett vehemens támadásával”.¹²⁶ (Maga Károlyi mindig szerte hangoztatni a konfliktusait Tiszával, hogy ezáltal a nagyformátumú államférfi méltó ellenfelének szerepében tetszelegessen.)

Az elmondottak, úgy érzem, meggyőzően bizonyítják, hogy Berzeviczy Albert naplófeljegyzései az első világháború történetének kutatása szempontjából igen releváns elsődleges források. A Szalay-Berzeviczy család képviselőivel egyetértve ezért döntöttünk úgy, hogy alapos jegyzetekkel ellátva a teljes szöveget közzétesszük. A naplófeljegyzések első kiadása 2014 decemberében jelent meg a kolozsvári Komp-Press Kiadó gondozásában *Az ország belepusztul ebbe a háborúba - Berzeviczy Albert kiadatlan naplója (1914-1920)* címmel, míg a második kiadásra idén nyáron már a Helikon Kiadó jóvoltából került sor, *Búcsú a Monarchiától. Berzeviczy Albert naplója (1914-1920)* címen.

124 Uo. 93-94.

125 Uo. 121.

126 Berzeviczy, 2015, 209.